

Аналітичний звіт

Про політику ідентичності: *виборча кампанія до Верховної Ради України 2012 року¹*

Автор: Юлія Тищенко

Зміст

Вступ.....	2
Проблемні складові формування та реалізації державної мовної політики.....	5
• Партія регіонів України: від двомовності до статусу державної для російської мови.....	5
• КПУ: мовна політика – від "офіційної" до статусу державної.....	6
• Всеукраїнське об'єднання "Свобода": про скасування Закону України "Про засади державної мовної політики".....	7
• Об'єднана опозиція "Батьківщина": мовна політика – статус-кво та скасування мовних ініціатив від влади.....	8
• Партія "УДАР": про "Український культурний продукт".....	9
Питання національних меншин у пропозиціях політичних сил.....	10
Політика пам'яті: позиції політичних гравців.....	12
Висновки.....	14

© УНЦПД, 2012

¹ Видання підготовлено в рамках проекту УНЦПД "Позиції та пропозиції політичних партій на парламентських виборах 2012 року" за сприяння Національного фонду демократії (США).

Вступ

Різноманітні питання гуманітарного спектру, до яких належать мовна політика, культура, політика пам'яті, міжнаціональні відносини, міжрегіональні соціокультурні відносини, що традиційно актуалізуються в Україні в періоди виборчих циклів, визначаються як "політика ідентичності". Під нею розуміють процес формування та ухвалення рішень на підставі належності окремих індивідів до різних національних, етнічних, расових та інших груп з метою вирівнювання їх можливостей, утвердження самобутності, повнішої реалізації їх прав. Складовими політики ідентичності можна вважати сфери захисту прав національних меншин, корінних народів, запровадження моделей розв'язання мовних питань, пропозиції стосовно міжрелігійних відносин. Відповідна політика значною мірою реалізується в гуманітарній сфері. Може відображатися в ідеологічних засадах політичних сил, водночас представляє собою органічну складову внутрішньополітичної, зовнішньополітичної, соціально-економічної, безпекової видів політики. Так, політика ідентичності в контексті інших різновидів політики "виконує роль їх доктринальної основи, надає сенсовості і забезпечує цілепокладання усіх видів діяльності"².

У період виборчих кампаній ці комплексні питання займають одне з провідних місць у риторичі політичних гравців та партій, які активно експлуатували відповідну проблематику під час виборчих кампаній 2002 і 2004 років, 2006 та 2007 років, а також у ході президентської кампанії 2010 року.

Це відбувається попри те, що зазвичай питання державної мовної політики, широкого кола міжетнічних взаємин, формування політичної нації, демократичної консолідації, як правило, не належать до кола проблем, які найбільше непокоять українських громадян. Перші місця в рейтингу суспільної стурбованості найчастіше відведено економічним та соціальним питанням.

Наведемо дані соціологічних опитувань, проведених КМІС.

У лютому 2012 року найбільше українців хвилює:

- зростання цін на харчі – 58% опитаних;
- зростання цін на комунальні послуги – 54%;
- втрата роботи – 34%;
- несвоєчасна виплата зарплат і пенсій – 32%;
- втрата здоров'я – 30%;
- поглиблення економічної кризи – 27%;
- зростання корупції – 27%;
- розгул злочинності – 20%;
- страх за долю рідних і близьких – (19%).

Найменше українців хвилює: співробітництво України з НАТО – за це висловився 1% опитаних, міжцерковні проблеми (2%), територіальні претензії з боку країн – сусідів України (3%), а також поглиблення співробітництва з Євросоюзом (3%)³.

---

² Розумний М. Політика ідентичності: основні завдання та механізми реалізації : наук. доповідь / М. Розумний ; Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ, 2011.

³ 10-19 лютого 2012 року КМІС провів всеукраїнське опитування громадської думки. Методом інтерв'ю опитано 2029 респондентів, які мешкають в усіх областях України (включно з містом Києвом) та в Криму, за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років. Статистична похибка вибірки (з ймовірністю 0,95 і за дизайн-ефекту 1,5) не перевищує 2,3% для показників, близьких до 50%, 2,0% – для показників, близьких до 25%, 1,4% – для показників, близьких до 10%, 1,0% – для показників, близьких до 5%. Детальніше див.: <http://kiis.com.ua>.

Український соціум продовжує демонструвати протилежні соціальні та культурні установки, через що його можна означити як розколоте, "роз'єдане суспільство", в якому наявні різні соціокультурні, регіональні, релігійні, мовні ідентичності, різні бачення геополітичного майбутнього держави, які часто суперечать одне одному. Це позначається на процесах, які відбуваються у громадянському суспільстві, і на використанні відповідних тем політичними гравцями. Наприклад, скоріше позитивно ставляться до вступу України до Європейського Союзу 45% громадян України, скоріше негативно – 19,1%, вагаються з відповіддю 35,3% опитаних. До ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі скоріше позитивно ставляться 61,6%, скоріше негативно – 22,1%, вагаються з відповіддю – 16,3% опитаних⁴.

Двозначним є ставлення громадян України й до питань мовної політики. Так, як свідчать дані соціологічних досліджень, 41% українців підтримують надання російській мові статусу державної, тоді як 51% – проти цього, 8% не визначилися⁵. На думку 37% опитаних, більшого захисту на законодавчому рівні в Україні потребує українська мова, вдвічі менше вважають, що більшого захисту потребує російська, 34% опитаних українців переконані, що обидві мови достатньо захищені на законодавчому рівні. На думку 1% громадян, більшого захисту потребують інші мови. Кожен десятий не визначився з відповіддю. Абсолютна більшість опитаних (74%) погодилася, що політики використовують питання мови лише для здобуття додаткової підтримки, голосів виборців. Не згодні з цим твердженням лише 12% опитаних, 15% не змогли визначитися. Важливо, що останні твердження об'єднали як мешканців сходу, півдня та Донбасу, так і заходу, центру та півночі.

Непоследовні кроки органів влади, представлених Партією регіонів у гуманітарній політиці, здатні спричинити конфлікти в суспільстві. Так, у 2011 році в країні мали місце гострі акції протесту й відверте провокування їх з боку проросійських політичних сил, спричинене ухваленням у Верховній Раді закону про використання червоного прапора Перемоги у святкові дні поруч із державним прапором. У Львові це взагалі спричинило гострий конфлікт. Створювалося враження свідомого маніпулювання регіональними розбіжностями щодо історичного минулого. Праві організації намагалися не допустити використання червоних прапорів та георгіївських стрічок у день вшанування пам'яті загиблих у Великій Вітчизняній війні. Конфлікт фактично розв'язала Верховна Рада, яка напередодні ухвалила відповідний закон, який тільки згодом було визнано неконституційним.

"Наш стурбований українець чуває сьогодні потилицю й натужно думає, де ж поставити кому в реченні: "Об'єднатися не можна розійтися". Одному – на заході України – здається, що досить позбутися ворохобного Донбасу, і справи в країні підуть на лад. Інший же на сході переконаний, що досить "виправити помилку Сталіна" й позбутися Галичини, як Україна заживе спокійно і щасливо. Як колись у Сєверодонецьку мріяли про ПіСУАР, так тепер у Галичині нерідко можна почути: "аби вижити, треба розійтися"⁶ – так характеризував ці цивілізаційні розломи у суспільній свідомості Мирослав Маринович.

Конфліктні ситуації мали місце у 2012 році, як відповідь на кроки провладних партій в мовній політиці. Так, 4 липня, після ухвалення 3 липня Верховною Радою Закону України "Про засади державної мовної політики" (№ 9073), який суттєво звужує можливості функціонування в українській мові, спалахнули акції протесту. Учасники на піку протистояння унеможливили проведення в Українському домі підсумкової прес-конференції Віктора Януковича.

⁴ Украинское общество – 2010. Мнения, оценки и условия жизни населения Украины / Институт социологии НАН Украины. – К., 2010.

⁵ Соціологічне опитування, проведене соціологічною групою "Рейтинг" 14-27 липня 2012 року. Під час дослідження було опитано 2 тисячі респондентів віком від 18 років, помилка репрезентативності становить до 2,2%.

⁶ Маринович М. Україна у світі чи Україна поміж двох світів? / М. Маринович // Дзеркало тижня. – 2010. – № 42 (13 листопада).

Кілька разів у силовий спосіб демонстрантів намагалися відтіснити від будівлі співробітники загону спеціального призначення "Беркут". Сутички захисників мови та спецназу під Українським домом тривали та розгоралися протягом кількох днів із застосуванням сльозогінного газу.

Гострі дискусії та протистояння відбуваються дотепер. Влада не прислухалася до заяв з боку НУО про негативні суспільні наслідки цього процесу, оскільки виявляла більше зацікавленості до чергового ходу перемовин з РФ стосовно газу. Так, у Заяві Конгресу національних громад України від 9 квітня 2012 року⁷ йшлося про брак відкритого обговорення ініціатив за участі меншин, маніпулятивний характер консультацій та здобуття підтримки законопроекту з боку авторів. Отже, рішення про ухвалення законопроекту було прийнято в парламенті всупереч заявам та виступам громадських організацій. Незважаючи на негативні оцінки громадських рад при самих органах влади⁸, закон про засади державної мовної політики було ухвалено без будь-яких ліберальних купюр, "левоу частку липневих протестів склала конфронтація навколо закону про мови (45%), а кількість таких протестів у порівнянні з червнем виросла вдвічі: 83 акції протесту у червні та принаймні 180 – у липні 2012 р."⁹

Одночасно з цим спостерігається погіршення умов діяльності для вітчизняних культурних індустрій через окремі рішення інститутів влади. Зокрема, унаочнюється відсутність механізмів підтримки промоції та дистрибуції вітчизняних культурних товарів, що послаблює позиції вітчизняних виробників, ставлячи їх у нерівні умови у жорсткій конкуренції вільного ринку. Прикладом є лобювання з боку певних представників влади інтересів іноземних представників сфери культури, зокрема кінопрокатного ринку¹⁰, що проявилось в ряді постанов уряду. В листопаді 2011 року, незважаючи на протести журналістів і представників вітчизняного шоу-бізнесу, було скасовано обов'язкове дублювання іноземних фільмів державною мовою, прийнято закон про скасування квот на музичні твори українських авторів чи виконавців та зменшено квоти на національний аудіовізуальний продукт з 50% до 25% у телерадіоєфірі. Це було спричинено ініційованим Партією регіонів ухваленням у Верховній Раді Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про телебачення і радіомовлення" (щодо приведення у відповідність до вимог Європейської Конвенції про трансграничне телебачення до програмної концепції мовлення).

Виборча кампанія 2012 року не стала виключенням з електоральних правил і характеризувалася експлуатацією тем мови, окремих питань культури, соціокультурних змін. Політичні партії виступають тут як антагоністи, зокрема в питаннях мови, політики пам'яті, та мобілізують електорат один одного в рамках "розколотого суспільства". Електоральне використання теми мови значною мірою спрямоване на отримання з боку політиків електоральних бонусів та є одним із засобів для мобілізації своїх виборців.

---

⁷ Заява Конгресу національних громад України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maidan.org.ua/2012/04/zayava-konhresu-natsionalnyh-hromad-ukrajiny>.

⁸ Див., наприклад, висновок Комісії з питань міжнародних відносин та захисту національних меншин: Україна обговорила проект Закону України "Про засади державної мовної політики" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/291649?search_param=%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88%D0%B8%D0%BD&searchForum=1&searchDocarch=1&searchPublishing=1. – 2012. – 27 червня.

⁹ Моніторинг протестів / Центр дослідження суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cedos.org.ua/protestmonitor/34-data>.

¹⁰ Постанова Кабміну "Про внесення змін до Положення про державне посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів" № 551 від 21 червня 2010 року щодо скасування обов'язковості дубляжу фільмів державною мовою для прокату на території України та ринку музичних індустрій (Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про телебачення і радіомовлення" (щодо приведення у відповідність із вимогами Європейської Конвенції про трансграничне телебачення до програмної концепції мовлення) № 6342 від 26.04.2010 року щодо скасування квот присутності вітчизняного контенту в телерадіоєфірі).

Проблемні складові формування та реалізації державної мовної політики

Партія регіонів України: від двомовності до статусу державної для російської мови

У передвиборній програмі Партії регіонів 2012 року розвинуто генеральну лінію – "надання російській мові статусу другої державної". Чи не вперше В. Янукович відкрито висловився за надання російській мові статусу державної під час "оглядового" візиту до Москви. Так, у відповідь на запитання керівників російських ЗМІ в далекому вересні 2004 року В. Янукович, тоді претендент на пост Президента України, заявив: "Російська мова в жодному разі не повинна мати обмежень... Російська повинна бути діловою мовою на території України і другою державною"¹¹. У вересні 2011 року Президент України Віктор Янукович схвалив внесення до парламенту законопроекту, який розширює можливості застосування російської мови: "Якщо міркувати в принципі, то я можу сказати: нам потрібна імплементація Європейської хартії регіональних мов, ми повинні знайти вирішення цього питання й створити умови, за яких права людей, у тому числі російськомовних, будуть захищені".

Ще в березні 2012 року Віктор Янукович заявив, що найближчим часом Україна ухвалить закон про дві державні мови – українську та російську: "У цьому зацікавлена Україна, в цьому зацікавлені люди, в цьому зацікавлене населення, яке розмовляє в основному двома мовами – українською та російською". Згодом, 3 липня 2012 року, ВР України ухвалила Закон України "Про засади державної мовної політики" (№ 9073). Ще у попередніх передвиборних програмах В. Янукович традиційно дотримувався ідеї надання статусу російської як державної. В його програмі 2010 року є такий девіз: "Дві мови – одна країна!". Тему державного статусу російської мови В. Янукович порушував не так, як у попередні роки – через "єдність в розмаїтті", а з погляду "реального утвердження в Україні європейських стандартів демократії, неухильного забезпечення прав і свобод людини", посилаючись на норми "міжнародного права, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин".

Кульмінаційною подією формування та реалізації мовної політики в Україні з боку Партії регіонів стало ухвалення 3 липня 2012 року Верховною Радою України Закону України ["Про засади державної мовної політики" \(№ 9073\)](#), підготовленого народними депутатами України, представниками Партії регіонів В. Колесніченком та С. Ківаловим. Підтримали документ 248 народних депутатів. Голосування відбувалося на тлі протесту опозиції у Верховній Раді, що не завадило ухвалити відповідне рішення. Критика з боку опозиції стосувалася значною мірою порушень регламенту під час ухвалення закону.

Основним лейтмотивом зазначеного закону є система визнання та захисту "регіональних мов або мов меншин" на території певних адміністративно-територіальних одиниць. Ці території можуть варіювати від рівня регіону до рівня району, міста, селища чи навіть села. Права носіїв мови пропонується захищати законодавчо у сфері державного управління, освіти, судоустрою, культури, ЗМІ, реклами та ін. Законопроект містить також норму, відповідно до якої у контексті Європейської хартії регіональних мов або мов меншин до регіональних мов або мов меншин України, до яких застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому законі, віднесені мови: російська, білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, ідиш, кримськотатарська, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська, румунська, словацька, угорська, русинська, караїмська, кримчацька. Крім цього, пропонується визначити, що до кожної мови, визначеної у частині

¹¹ 27 вересня 2004 року, УНІАН

другій цієї статті, застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому законі, за умови якщо кількість осіб – носіїв регіональної мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, становить 10 відсотків і більше чисельності її населення. Встановлюється, що основною мовою роботи, діловодства і документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування є державна мова. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), в роботі, діловодстві і документації місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування може використовуватися регіональна мова (мови). У листуванні цих органів з органами державної влади вищого рівня дозволяється застосовувати цю регіональну мову (мови).

Протягом осені фракція Партії регіонів пропонує виключити з порядку денного розгляду на поточній сесії будь-які зміни до законопроектів про мовну політику, мотивуючи це виборчою кампанією та можливою політизацією питання. Однак перегляд "мовного закону" з боку регіоналів може бути розцінений опозицією як поступка і напередодні виборів негативно позначитися на апеляціях до передвиборних обіцянок регіоналом стосовно підвищення статусу російської мови.

КПУ: мовна політика – від "офіційної" до статусу державної

Щодо мовного питання, то в програмі КПУ пропонується "надання через референдум російській мові статусу другої державної". Це більш пом'якшене формулювання, адже свого часу лідер Компартії П. Симоненко у виборчій програмі під час президентських виборів 2004 року говорив не лише про всебічний розвиток державної української мови і культури, а й обіцяв надати російській мові статус офіційної (до речі, балотуючись у президенти в 1999 році, Петро Миколайович збирався надати російській мові статус державної).

Це давні та традиційні події для КПУ, адже ще після ухвалення ВР Закону України "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин" у його нинішній редакції робилися спроби використати його для надання російській мові статусу регіональної. Наприклад, наприкінці шостої сесії Верховної Ради IV скликання депутати від КПУ спільно з регіоналами та представниками СДПУ(о) внесли проект Закону України "Про гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської мови, а також регіональних мов або мов меншин в Україні" (№ 6254). У тексті проекту закону пропонувалося визначити правовий статус та надати державні гарантії вільного розвитку, використання і захисту російської мови, а також регіональних мов або мов меншин України у різних сферах – діловодства, документації, інформатики, обслуговування, судочинства та нотаріату, освіти й науки, ЗМІ, видавничої справи, поштово-телеграфного зв'язку, культури й спорту, реклами, топоніміки й картографії, на зборах і конференціях, виборах та референдумах.

Компартія ніколи не відмовлялася від подібних планів у мовній політиці. А у 2006 році КПУ висловлювала прагнення запровадити в Україні специфічну політику "двомовності". Органи місцевого самоврядування, в яких депутати від КПУ ввійшли до складу спільних із Партією регіонів коаліцій, підтримували рішення місцевих рад щодо надання російській мові статусу регіональної. Такі рішення було оголошено у 2006 і 2012 роках.

Схоже, що ініціативу в мовному просторі у КПУ перехопила Партія регіонів, але комуністам це не заважає виступати у фарватері мовних пропозицій від "партії влади". Вони в повному складі проголосували за ухвалення Закону України "Про засади державної мовної політики" (№ 9073). Незмінним залишається також пріоритет зовнішньої політики – вступ до Митного союзу, Єдиного економічного простору, Євразійського економічного союзу, як це декларується в програмних засадах Компартії.

Всеукраїнське об'єднання "Свобода": про скасування Закону України "Про засади державної мовної політики"

На питанні мовного протистояння, введення "українського контенту" на підставі національної приналежності почасті вибудовує свою виборчу кампанію й ВО "Свобода", яка прагне "скасувати антиукраїнський закон Ківалова-Колесніченка "Про засади державної мовної політики", ухвалити натомість закон "Про захист української мови" та створити Державний комітет мовної політики. Проте питання мов національних меншин є контроверсійним для партії. Цим підписом Янукович засвідчив, що саме він є замовником і основним автором антиукраїнського "мовного" закону, а Калесніченки-Ківалови, як і їхні попередники – ефремови-сіманенки, були лише ширмами, за якими Банкова реалізовувала свою українофобську політику", – зазначив лідер ВО "Свобода" Олег Тягнибок.

О. Тягнибок вважає, що підписом під "мовним законом" Янукович "остаточно перекреслив себе як гаранта Конституції, адже закон є антиукраїнським не лише за своєю суттю, але й формально грубо суперечить Конституції, регламенту Верховної Ради та іншим законодавчим актам".

20 вересня 2012 року біля Київської міської державної адміністрації зібралися близько тисячі мешканців столиці. У цей час у приміщенні КМДА проходило засідання міської ради, де мали розглянути питання щодо надання російській мові статусу регіональної в Києві. В акції взяли участь активісти ВО "Свобода", Об'єднаної опозиції ВО "Батьківщина". Голосування по рішенню не проводилося.

У пропозиціях "Свободи" – запровадження обов'язкового іспиту з української мови для держслужбовців та кандидатів на виборні посади, ухвалення закону "Про захист української мови", здійснення заходів із скасування оподаткування на україномовне книговидавництво, аудіо- та відеопродукцію, програмне забезпечення, спрямування кожної шостої гривні з прибутку від прокату іноземної кінопродукції на розвиток вітчизняної кіноіндустрії, регламентування вживання української мови у ЗМІ відповідно до кількості українців – не менше ніж 78% від друкованої площі та ефірного часу.

Соціальні обіцянки від "Свободи" поширюються виключно на народжених в Україні та (або) етнічних українців. Ця політична сила прагне ухвалити новий закон про громадянство, який унеможливить практику подвійного громадянства. ВО "Свобода" обіцяє також запровадити кримінальну відповідальність за пропаганду наркоманії та сексуальних збочень.

ВО "Свобода" виступає за повернення до паспорта графі національності. "Загалом у Верховній Раді України близько 60% нардепів – неукраїнці. І як після цього хтось може казати, що представники інших національностей "не втручаються" в справи України?! Вони правлять Україною! Неукраїнці, представники великого капіталу та вихідці з комуністичної номенклатури – як можуть вони діяти і мислити інтересами Української Нації?!" – заявляв лідер "Свободи", виступаючи за введення пропорційного представництва в органах влади українців та представників національних меншин.

"Ми політична сила, основним завданням якої є захист корінної титульної нації. У нашій державі є угорські партії, які відкрито говорять про необхідність захисту угорців, що проживають в Україні. Чудово. Є мусульманська партія, яка захищає мусульман. Є інші політичні партії та громадські організації, які захищають конкретні нації. Це правильно. А ми хочемо захищати саме українців. Ми не проти національних меншин на території України, яких більше 130. Ми їх визнаємо і поважаємо, якщо і вони поважають наші традиції, звичаї, мову, культуру, закони. Якщо вони лояльно ставляться до України, працюють для України, –

чудово, нам разом будувати цю державу. Але ми вважаємо, що українці, яких за останнім переписом майже 80%, зовсім не захищені через багато причин. Це питання історичної та соціальної справедливості"¹², – зазначав Голова ВО "Свобода" Олег Тягнибок в одному зі своїх інтерв'ю.

Об'єднана опозиція "Батьківщина": мовна політика – статус-кво та скасування мовних ініціатив від влади

БЮТ у нинішніх програмних засадах говорить про пріоритети формування саме "сучасної української політичної нації із неповторною національною ідентичністю, власною історією та спільним європейським майбутнім".

У нинішній версії програми об'єднаної опозиції виголошено пропозиції наповнити "реальним змістом статус української мови як єдиної державної", сприяти "її повноцінному застосуванню в усіх сферах суспільного життя, зокрема на телебаченні, радіо, у книговидавництві, кінематографі та шоу-бізнесі", та обіцяно створити "умови для вільного розвитку усіх мов" і гарантувати "права національних меншин згідно з європейськими стандартами".

Питання подальшого бачення мовної політики було відображено в **Політичній угоді про створення коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VII скликання, підписаній 19 жовтня 2012 року** між ВО "Свобода" та Об'єднаною опозицією ВО "Батьківщина", у складі партій ВО "Батьківщина", "Громадянська позиція", Європейська партія України, "За Україну!", Народний Рух України, Народна самооборона, "Реформи і порядок", "Фронт змін". Зокрема, в тексті документа пропонується "скасувати закон *"Про засади державної мовної політики"* як антиконституційний, такий, що розколює суспільство та ставить під загрозу державний статус і розвиток української мови".

Ухвалення Закону України "Про засади державної мовної політики" (№ 9073) стало початком для організації акції протесту опозиції "Україна проти Януковича", де президенту інкримінується з боку опозиційних сил **"узурпація влади в країні шляхом привласнення додаткових повноважень"**. Представники опозиції в парламенті заявили, що закон ухвалено з порушеннями процедур, регламенту ВР України. Зокрема, не було розглянуто жодної поправки, внесеної до тексту законопроекту після першого читання; не розглянули жодного альтернативного законопроекту; за внесення законопроекту до порядку денного проголосували лише 219 депутатів. Події, пов'язані з мовною політикою з боку БЮТ, продовжують залишатися однією з тем кампанії в ракурсі критики влади: "Я думаю, що ви не турбуєтесь про російськомовне населення, бо у вашому уряді люди не знають як слід ні російської, ні української мови", – заявив в жовтні А. Яценюк.

Схвалення Президентом України закону про мови є підставою для оголошення йому імпічменту у Верховній Раді VII скликання. Про це на прес-конференції заявив голова Ради Об'єднаної опозиції, лідер партії "Фронт змін" Арсеній Яценюк. "Вважаємо, що дії Януковича підпадають під склад злочину, і це є ще однією додатковою підставою для імпічменту Президента Віктора Януковича", – сказав він.

В Об'єднаній опозиції також закликали місцевих депутатів рішеннями рад ініціювати імпічмент В. Януковича як посадової особи, яка своїм підписом взяла на себе одноосібну відповідальність за цей злочин проти української мови.

---

¹² Як національні меншини "не втручаються" в життя українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tyahnnybok.info/diyalnist/komentari/005308>.

Об'єднана опозиція також запропонувала депутатам місцевих рад скликати позачергові сесії та ухвалити рішення, які на рівні територіальних громад не дозволять набути чинності закону про мови. Звернення стосується передусім обласних, районних, міських рад, у яких є демократична більшість, зокрема, у Львівській обласній раді 9 жовтня було ухвалено відповідне рішення.

Мовні питання є одним із пунктів плану, який передбачає ухвалення новим парламентом 80 законопроектів: "Ми отримаємо нову більшість і розпочнемо процедуру імпічменту чинного президента Януковича. Ми скасуємо ганебний мовний закон"¹³.

Втім, проходженню "мовних" рішень від влади у 2012 році не стало на заваді головування представників опозиції в комітеті Верховної Ради.

Раніше Арсеній Яценюк заявляв, що *"гарантією існування та поступового розвитку української мови як єдиної державної має бути відсутність та неприпустимість будь-якої дискримінації російськомовних та іномовних громадян України"*, і зазначав, що *"багатонаціональність та багатокультурність України є нашим найважливішим ресурсом, силою, а не вадю"*¹⁴. Ще раніше він підкреслював, що державна політика у мовному питанні має бути розумною, збалансованою, а не примусовою: *"Якщо ми хочемо в Україні зберегти українську мову, як єдину державну мову, ми ні в якому разі не маємо права давати підстав говорити про те, що дискримінується російськомовне населення. Це є запорукою того, що в Україні українська мова залишиться державною"*¹⁵.

А. Яценюк виступав ще 2010 року проти внесення змін до Конституції України стосовно мови, оскільки в нині чинному Основному Законі *"написано чорним по білому – єдиною мовою, яка захищена, крім української, є російська"*¹⁶.

Партія "УДАР": про "Український культурний продукт"

"УДАР" прагне підтримати український культурний продукт через стимулювання інвестицій у сферу культури: національне книговидання, кінематограф і кінопрокат, написання музичних і літературних творів, проте питання статусу мов у програмі не порушується. Під час мітингів у липні 2012 року В. Кличко заявляв, що як громадянин України переконаний, що державна мова повинна бути одна – українська. І вона сьогодні потребує захисту.

"Мовне законодавство в Україні потребує вдосконалення, але це має бути професійна дискусія із залученням експертів, а не популістські передвиборчі документи, далекі від європейських норм, зокрема і Європейської хартії регіональних мов, на яку безпідставно посилаються автори скандального мовного законопроекту", – заявляють у партії.

"Партія "УДАР" звертається до громадян України з проханням усвідомити популізм рішення, протягнутого напередодні виборів партією влади та їхніми безхребетними васалами: сьогодні серед пріоритетних для громадян питань – безробіття, корупція, зростання цін. Але в цьому напрямі влада демонструє суцільні провали, а от *"поліпшення"* у неї відбулося тільки на одному фронті – на фронті розколу країни. Із цим сумнівним завданням вони справляються дедалі краще", – переконані в партії "УДАР".

¹³ Яценюк А. Після виборів у парламенті буде проєвропейська демократична більшість, а Партія регіонів піде в опозицію / А. Яценюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://byut.com.ua/news/12709.html>. – 2012. – 16 жовтня.

¹⁴ Яценюк знає, як зберегти українську мову державною // УНІАН. – 2009. – 4 вересня.

¹⁵ Там само.

¹⁶ УНІАН. – 2009. – 28 вересня.

Питання національних меншин у пропозиціях політичних сил

Питання забезпечення прав національних меншин, попри декларації та абстрактні фрази в програмах, залишилося практично незатребуваним у політичних практиці та риторичі, окрім мовних питань та поодинокого включення представників національних меншин та корінних народів до списків політичних партій. Так, 11-м у списку Об'єднаної опозиції "Батьківщина" є лідер Меджлісу кримськотатарського народу М. Джемілев. Партія регіонів включила до списків 73-м номером Івана Попеску, одного з лідерів румунської громади та 74-м – Іштвана Гайдоша, одного з лідерів угорців Закарпаття. Втім, питання меншин практично не відображені в програмах політичних партій та риторичі, окрім пояснень "гарантуємо права національних меншин згідно з європейськими стандартами" (ВО "Батьківщина", що не вказує на механізми та шляхи реалізації подібних прав.

Не сприяв ефективній участі національних меншин у виборчому процесі й **Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 17 листопада 2011 року № 4061**, зокрема стосовно питань формування меж виборчих округів, поширення інформації мовами меншин.

У Законі України "Про вибори народних депутатів України" від 17 листопада 2011 року № 4061-VI¹⁷ передбачено механізми самовисування, що може сприяти більшим можливостям представників національних меншин висуватися до законотворчого органу, проте не створює спеціальних преференційних умов для організацій національних меншин у цьому процесі. Втім, у статті 18 Закону України "Про вибори народних депутатів України" від 17 листопада 2011 року № 4061-VI¹⁸, в якій ідеться про формування виборчих округів, не передбачено спеціальних механізмів, які б враховували фактор компактності проживання національних меншин під час відповідного процесу. Так, навіть одномандатні округи утворюються в межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя з приблизно рівною кількістю виборців у кожному окрузі. Орієнтовна середня кількість виборців в одномандатних округах визначається Центральною виборчою комісією виходячи з відомостей Державного реєстру виборців.

З боку уряду 12 березня у Верховній Раді України було зареєстровано проект Закону України "Про Концепцію державної етнопонаціональної політики України"¹⁹. Ним передбачається визначити на законодавчому рівні основні принципи, мету та завдання державної етнопонаціональної політики. У законопроекті державна етнопонаціональна політика розглядається як складова політики держави, спрямована на створення умов, що необхідні для гармонійного розвитку української нації, корінних народів і національних меншин України, та передбачає застосування механізмів консолідації всіх етнічних складових українського суспільства.

Водночас з цим у Верховній Раді України було також зареєстровано проект Закону України "Про Концепцію державної етнопонаціональної політики України"²⁰, внесений народним депутатом України Мустафою Джемілевим, який балотується у ВР від БЮТ. Сьогодні законопроект опрацьовується в комітетах Верховної Ради. На думку авторів законопроекту, реалізація Концепції забезпечить створення збалансованого законодавства, що базуватиметься на кращих світових стандартах, дозволить зберегти позитивний вітчизняний досвід вирішен-

---

¹⁷ Закон України "Про вибори народних депутатів України" від 17 листопада 2011 року № 4061-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/page>.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Проект закону "Про Концепцію державної етнопонаціональної політики України" № 10152-1 від 12.03.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42769.

²⁰ Проект закону "Про Концепцію державної етнопонаціональної політики України" № 10152 від 07.03.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42747.

ня ряду питань, забезпечить вільний розвиток особистості та права громадян України усіх національностей, налагодження ефективного діалогу держави і громадянського суспільства. Однак немає жодних гарантій стосовно подальшого розвитку ситуації навколо відповідних документів. Не відбувається також позитивних зрушень навколо можливої модернізації Закону України "Про національні меншини в Україні".

Неоднозначні події супроводжували розгляд законопроекту, спрямованого на реабілітацію кримських татар. **Законопроект № 5515 "Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою"**²¹ було ініційовано членом фракції НУ-НС Мустафою Джемілевим. Втім, 17 травня 2012 року Верховна Рада України не проголосувала в першому читанні за ухвалення документа. М. Джемілев назвав результати цього голосування демонстрацією неповаги парламентом України і явним небажанням відновлювати кримськотатарський народ у його правах²².

Уже 20 червня Верховна Рада України ухвалила в першому читанні проект закону "Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою". Він передбачає, що Україна визнає депортації народів, національних меншин та осіб з місць постійного проживання на підставі рішень, прийнятих органами державної влади колишнього СРСР або союзних республік, як незаконні та злочинні акти, здійснені проти них, та визначає відновлення прав громадян України із числа депортованих осіб одним із пріоритетних напрямів політичного, соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства. Україна визнає акти органів державної влади колишнього СРСР щодо реабілітації депортованих осіб, насильницька переселених з місць їх постійного проживання та відновлення їх прав.

Немає чітких гарантій можливості ухвалення відповідного закону в цілому, адже процес розгляду різних варіантів закону триває з 2003 року, і сьогодні не існує позитивних сигналів до можливого завершення процесу попри численні рекомендації РЄ та ОБСЄ. Так, комуністи займають специфічну, прорадянську позицію стосовно питань забезпечення прав національних меншин. Показовою є ситуація, коли лідер КПУ публічно заявив, що депортація кримських татар у 1944 році "була застосована для порятунку кримськотатарського народу".

Непростим є функціонування консультативно-дорадчого органу при Президентові України – Ради представників кримськотатарського народу при Президентові України, адже ця структура сьогодні є практично бездіальною, консультацій не відбувається з червня 2011 року, а в тих, що організовуються, Глава держави не бере участі, до того ж формат ради породжує конфлікти в кримськотатарській громаді²³. Так само низькою є активність консультативно-дорадчих структур національних меншин при органах влади.

²¹ Законопроект № 5515 "Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=36832.

²² Вітчизняні експерти, численні міжнародні організації у своїх висновках стосовно проблем міжетнічних відносин в Україні наголошують на проблемах кримських татар в Україні. Найгострішим є факт відсутності законодавства про відновлення прав. Наприклад, тільки у 2012 році Європейський комітет Ради Європи проти расизму і нетолерантності (ЄКРН) зазначив у звіті, що кримські татари потерпають від утисків і дискримінації одразу по кількох складових: по-перше, як депортований народ, права якого не відновлено, по-друге, як корінний народ, чії права не забезпечені, а по-третє – як мусульмани, у зв'язку із тенденцією до зростання ісламофобії. Крім того, ЄКРН порекомендував українській владі провести ретельні дослідження становища кримських татар у всіх сферах життя, щоб визначити конкретні проблеми, з якими вони стикаються. Докладніше див.: Доповідь ЄКРН по Україні (четвертий цикл моніторингу), прийнята 8 грудня 2011 року, опубліковано 21 лютого 2012 CRI(2012)6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Ukraine/UKR-CbC-IV-2012-006-UKR.pdf>.

²³ Див.: Тищенко Ю. Безпорадна Рада. Парадокси нинішнього діалогу влади та кримських татар / Ю. Тищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/09/2/5349052>. – 2010. – 2 вересня.

Політика пам'яті: позиції політичних гравців

Питанню політики пам'яті також приділено багато уваги, що позначається на позиціях політичних партій. У нинішній виборчій кампанії антагоністами виступають ВО "Свобода", КПУ та Партія регіонів. Зокрема, ВО "Свобода" вимагає визнати вояків ОУН-УПА учасниками національно-визвольної боротьби за державну незалежність України та оголосити 14 жовтня – день створення УПА – державним святом.

14 жовтня багатотисячним маршем по Києву пройшли представники та прихильники цієї політичної сили. Марш був присвячений 70-річчю створення Української Повстанської Армії (УПА). Від університетського скверу і пам'ятника Тарасу Шевченку до Михайлівської площі пройшла колона з червоно-чорними прапорами і портретами Степана Бандери. Точне число учасників невідоме. ВО "Свобода" повідомляє про тридцять тисяч учасників, є дані й про п'ятнадцять. Під час маршу активісти вигукували гасла: "Покрова – наше свято! Бандера – наш герой", "ОУН-УПА – державне визнання", "Слава нації – смерть ворогам!". Під час акції було підпалено прапор Партії регіонів України, але втручань силових структур не було.

Акції ВО "Свобода" було продовжено й пізніше. Так, 21 жовтня 2012 року в селищі Олесько Буського району на місцевому цвинтарі відбулося освячення пам'ятного хреста на місці поховання майже двох десятків воїнів УПА. О. Тягнибок зазначив: "У рік 70-річчя створення Української Повстанської Армії ми повинні домогтися визнання боротьби ОУН-УПА боротьбою за державну незалежність України. Необхідно, аби ті, хто боровся з нашу незалежність, усі вояки УПА, яких, на превеликий жаль, сьогодні залишилося не так багато, отримали відповідний статус. А 14 жовтня має стати загальнонаціональним державним святом".

Виступи Компартії мають інше спрямування. Так, наприклад, акція КПУ "Захистимо правду історії!" проходила проти героїзації фашистських колабораціоністів з ОУН-УПА. Цим самим КПУ протиставляє себе "фашистським організаціям", а в програмі виступає за "введення кримінальної відповідальності за героїзацію осіб, які співробітничали з нацистським режимом, та тих, хто сьогодні пропагує ці ідеї". Водночас з боку цієї політичної сили відбувається героїзація радянського минулого, що трактується майже як інтегруюча суспільна ідея: "Ми твердо стоїмо на позиції відстоювання історичної правди. Наш народ – народ-переможець і творець, а не жертва і невдаха, як намагаються представити псевдопатріоти. І ми, комуністи, не дозволимо оббрехати і спотворити життя декількох поколінь. Руками ще живих мільйонів людей була створена прекрасна країна за економічними показниками, що входила в 10-ку найбільш розвинених країн світу", – заявляє один із представників КПУ у Верховній Раді²⁴. За ініціативи КПУ у Запоріжжі в травні 2010 року в офісі КПУ встановили погруддя Сталіну, відбувалися спроби спорудження погруддя Сталіну й в Одесі.

Протягом першого року президентства В. Януковича в політиці пам'яті почали відроджуватися "прорадянські" наративи та культурні сенси, які інсталюються в символи радянської доби. З боку партії влади реалізувалася контроверсійна політика пам'яті, що засвідчувало рішення Верховної Ради України від 22 квітня стосовно внесення змін до Закону України "Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років" (щодо порядку офіційного використання копій знамена Перемоги) (№ 8157), за яке було віддано 260 голосів народних депутатів. Цим фактично запроваджувався офіційний порядок використання копії червоних знамен Перемоги. Після зазначеної події ряд обласних та міських рад, переважним чином на

---

²⁴ Голуб А. Нельзя вот так просто перечеркнуть жизнь нескольких поколений / А. Голуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kpu.ua/aleksandr-golub-nelzya-vot-tak-prosto-perecherknut-zhizn-neskolnix-pokolenij>. – 2012. – 28 липня.

Заході України, а також інших місцевих органів влади, виступили з критикою цього рішення, заборонивши в межах своєї компетенції використання радянської символіки.

Така ситуація створює підстави для суспільних непорозумінь та конфліктів. Коли у 2007 році Віктор Янукович був Прем'єр-міністром України, він висловлювався проти легалізації ОУН/УПА, але зазначав, що ветерани "повинні домовитися", хоча сьогодні питання вирівнювання в правах ветеранів ОУН/УПА з ветеранами Радянської Армії не є таким актуальним. Віктор Янукович трактує відповідний дискурс як "переписання історії", адже *"переписувати історію нащадкам ніколи не можна. Історія, написана тими, хто був у цій історії, – справедлива, і це надбання народу"*, – заявив Віктор Янукович і підкреслив, що сьогодні важливо, аби це протистояння не позначилося на наступних поколіннях²⁵.

Відбуваються символічні рішення, як-от нагородження представників організацій, що організовують заходи на кшталт виставки "Волинська різанина: польські та єврейські жертви ОУН-УПА"²⁶. Неоднозначними є ініціативи для українського "розколотого суспільства" стосовно мовної політики в освіті, історичного контенту.

Втім, А. Яценюк, один із лідерів Об'єднаної опозиції, стримано ставиться до питань, пов'язаних із визнанням ОУН-УПА. Ще у 2009 році він заявляв, що не слід актуалізувати контроверсійні питання історії, адже це може роз'єднати суспільство. А. Яценюк більше зосереджений на загальних питаннях, адже політики "нас завели у формат, який фактично розриває державу". За його словами, є кілька питань, які *"були принесені з 2004 року"*: *щодо статусу російської мови, вступу України до НАТО, питання ОУН-УПА і Другої світової війни*²⁷. Ще у 2009 році А. Яценюк визнавав, що закон про визнання ОУН-УПА поки неможливий, адже частина 46-мільйонного населення України досі перебуває "під впливом того, що називалося радянською пропагандою, і до ухвалення закону просто не готова", а відповідну тему можуть використовувати для розколу суспільства.

В. Кличко займає доволі обережну позицію щодо трактування історичних тем і зазначає, що належить до політиків, які не вважають за правильне і можливе спекулювати на темі історії, релігії, мови, адже ці вразливі питання стають предметом політичних дискусій та маніпуляцій, відвертої гри і піару. Він говорить про потреби толерантного висвітлення цих тем, про необхідність пошуку порозуміння відносно складних сторінок минулого, до яких належить і визвольна боротьба УПА, знищення української інтелігенції, українсько-російські чи українсько-польські взаємини в сорокових роках минулого сторіччя. Це має відбутися в Україні шляхом пояснення, що *"воїни УПА боролися за Україну своєї мрії – незалежну, без німців, без "советів"*. І якщо вдасться досягти порозуміння в цьому питанні, якщо суспільство займе тут одну спільну позицію, нам буде легше разом змінювати єдиний погляд і точку зору на це питання й наших сусідів: росіян, поляків"²⁸.

²⁵ Віктор Янукович виступає проти легалізації ОУН/УПА, але вважає, що ветерани "мають домовитися" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=64873678&cat_id=33695. – 2007. – 30 січня.

²⁶ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/yanukovich-nagorodiv-organizatsiyu-yakavlashtuvala-vistavku-proti-upa.html>.

²⁷ Яценюк про НАТО, УПА, російську мову, ЄС і Чорноморський флот // УНІАН. – 2009. – 20 червня.

²⁸ Кличко В. Про воїнів УПА і не тільки / В. Кличко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://klichko.org.ua/team/blogs/leader/pro-voyiniv-upa-i-ne-tilki>. – 2011. – 14 грудня.

Висновки

Під час виборчої кампанії до ВР України з боку політичних сил і партій найбільше уваги приділялося питанням мовної політики. Влада та опозиція виступали антагоністами, а "мовні питання" ставали поштовхом для мобілізації електорату всіма сторонами "політичного конфлікту", причому з боку ініціатори змін у мовній політиці практично не зважали на адекватні механізми реалізації відповідних законодавчих ініціатив.

Права національних меншин практично не знайшли відображення у програмах політичних партій, а попередня діяльність політичних сил засвідчує, що ці проблеми залишаються осторонь політичної уваги та мають другорядний характер для політичних гравців.

Рідше, ніж у попередні виборчі кампанії, політики використовували теми щодо політики пам'яті. Звернення до минулого, його різне трактування було властиво КПУ та ВО "Свобода", які використовували пам'ятні символи, - "маркери" для мобілізації власних електоратів. Втім, протягом двох останніх років з боку влади були популярні спроби символічної "радянської" пам'яті.

Кампанія в цілому не стала виключенням з ряду інших виборчих перегонів у використанні неоднозначних тем для українського "розколотого суспільства".